Два перші кроки

Великі революції прагнули завжди знести дощенту старий капіталістичний лад, прагнули не тільки завоювати політичні права, але й вирвати саме управління державою з рук панівних класів... але досі це не вдалося завершити до кінця. В. І. Ленін

Ніщо так не затримує розвитку й зміцнення пролетарської класової солідарності, як національна несправедливість.
В. І. Ленін

(До питання про розвиток України 20-х років)

Коли б слова не розходилися з ділами, людство вже давно було б у комунізмі. Ще буржуазні революції виголосили: "Рівність, Братерство, Свобода!" Здається, нема нічого красивого чи корисного, чого б ці гасла у суспільному житті не забезпечували. Та не пройшло і сто років як із рівності братерства і свободи залишились мільйонери і мільйони безробітних, дві світові війни, теорії про вищі й нижчі раси та фабрики смерті для мільйонів людей.

Все це тому, що Рівність Братерство та Свобода були лише проголошені.

Історичного значення програму висунула також Велика Жовтнева соціалістична революція. Росія, як сказав Ленін, в силу особливостей свого історичного і політичного становища... перша досягла... переходу державного правління в туки трудящих. "тепер ми на розчищеному від історичного мотлоху шляху, будуватимемо міцну, світлу бідову соціалістичного суспільства, створюється новий, небачений в історії тип державної влади, волею революції покликаної очистити землю від всякої експлуатації, насильства і рабства. (Ленін, Заключне слово на третьому всеросійському з'їзді Рад.., січень 1918р.). В Росії... остаточно визнано новий державний лад соціалістичної Радянської Республіки, як **федерації вільних республік різних націй**, що населяють Росію. (Ленін, там же. Підкр. наше – Ю. Б.)

Таким чином перемога Жовтня вперше за всі сторіччя... уможливила проголосити також для українського народу принципи самостійного вільного й всебічного розвитку своєї культури, всієї нації. (Обговоривши питання про відносини до трудового народу України, ... ЦК РКП, неухильно проводячи принципи самовизначення націй, вважає необхідним підтвердити, що РКП стоїть неухильно на точці зору визнання самостійності УРСР. РКП буде прагнути до становлення федеративного зв'язку РРФСР і УРСР..." Ленін, З проекту резолюції ЦК РКП(б) про радянську владу на Україні, листопад 1919 року).

Проте становище на Україні у справі розвитку національної української культури було надзвичайно складне. Понад 300-річне планомірне нищення української нації (від Петра Великого, через Катерину, міністра Валуєва аж до останнього царя російської імперії) дало себе взнаки. Як тільки українська нація знаходила в собі достаток сил, щоб навіть в найнесприятливіших умовах розвивати свою культуру, вже російські царі-душителі поспішали спеціальними указами заборонити й придушити кожен український крок. Так, наприклад, у 1720 році Петро І видав указ, в якому, говорячи про "презрение к подданому нашому народу малорусскому" наказав пильнувати, щоб у книжках, які друкує київська друкарня, "никакой розни и особого наречия не было и не могло быть никакой противности" (Літ. Україна, Но 98, 1966 рік.).

Не менш послідовно ліквідували Україну також інші "правителі". Шеф жандармів граф Орлов мав слідуючий план невизнавання України: "Міністрові освіти... наказати, щоб вихователі і письменники провадили свою діяльність в дусі і згідно з цілями

уряду... Ученим, щоб якомога обережніше висловлювали свої думки там, де справа іде про народність або мову України і інших підвладних Росії земель, не даючи переваги любові до рідного краю над любов'ю до батьківщини... імперії, відкидаючи все, що може цій любові шкодити.., щоб усі висновки учених і письменників ішли в напрямку піднесення не України, Польщі та інших окремих країн, а Російської імперії. (Тарас Шевченко, Документи і матеріали, К., 1963, стор. 55. Написано це у 1847 році.)

Ленін прекрасно знав це становище української національної культури, і тому з властивою йому принципіальністю і наполегливістю вимагав зробити все необхідне для створення всіх умов всебічного і постійного розвитку української нації. У згаданому вже Проекті резолюції ЦК РКП про радянську владу на Україні він вимагав:

"Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. д.) на протязі століть придушувалися російським царизмом і експлуататорськими класами, ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти усуненню всіх перешкод до вільного розвитку українсько мови і культури... Члени РКП на території України повинні надалі проводити право трудящих мас вчитися і говорити в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи русифікаторським спробам відтіснити українську мову на другий план, перетворюючи її в знаряддя комуністичної освіти трудових мас. Негайно треба вжити всіх заходів, щоб в усіх радянських установах була достатня кількість службовців, які володіють українською мовою і щоб надалі всі службовці вміли говорити українською мовою."

І дійсно, не дивлячись на надзвичайно важкі господарські умови, неймовірні матеріальні й технічні недостатки, українська культура двадцятих років зазнає небувалого розвитку. Відімкнута ініціатива народу не тільки довела свою життєвість, але й почала створювати в окремих галузях культури й мистецтва зразки постійної художньої вартості.

Комуністична партія, з ініціативи якої почалася ця величезна боротьба за "усунення всіх перешкод вільного розвитку української мови і культури", дедалі активніше і всебічніше розробляє план національного розвитку раніш гнобленого українського народу, бо виходила з того, що в той час, як формальна рівність націй, здобута Жовтнем, для забезпечення фактичної рівності націй потрібний тривалий період цілеспрямованої наполегливої праці-боротьби.

На початок цієї боротьби Х з'їзд РКП у 1921 році накреслив слідуючі найближчі завдання: "допомогти неросійським народам а) розвинути й утвердити в себе радянську державність у формах, що відповідають національно-побутовим умовам цих народів; б) розвинути й утвердити в себе суд, адміністрацію, органи господарства, органи влади, складені з людей місцевих, що знають побут та психологію населення, які б діяли на рідній мові; в) розвинути в себе пресу, школу, театр, клубну справу і взагалі культурно-освітні установи на рідній мові; г) зорганізувати й розвинути широку мережу курсів і шкіл, як загальноосвітніх, так і професіонально-технічних на рідній мові" (КПСС в резолюциях съездов, стор. 559. Переклад наш – Ю. Б.)

Україна на чолі з комуністами і українським Радянським урядом чесно й енергійно взялася за виконання наведених найближчих завдань. Робота по їх здійсненню відома в історії України під назвою українізації (не народу, зрозуміло, він завжди був українським, а зрусифікованого державного апарату і державного життя).

Українізація – це серйозна спроба серйозної марксистської інтернаціональної політики, якою комуністична партія надалі хотіла довести свої теоретичні положення про рівність націй, вільний самостійний їх розвиток, про ліквідацію всіх перешкод минулого. Цю політику, вироблену за прямими вказівками Леніна з'їздами РКП та КПУ, підтримав і ухвалив також Комінтерн, який вже раніше, наприклад при розпуску Української Комуністичної партії, гарантував національний розвиток України.

Політика українізації розрослася у широку політичну концепцію рішення українського питання у складі Радянського Союзу. Вона включала в себе зокрема слідуючі питання: виховання трудящих України в революційно-класовому дусі і в дусі розуміння своєї національної належності, своєї відповідальності за національне соціалістичне будівництво України, розуміння соціалістичної національної державності, виховання національної свідомості і гідності та інтернаціонального ставлення до інших народів; виховання російського населення на Україні в дусі поваги й поважного ставлення до українського національного життя, до культури, мови, традицій і т. д. в дусі заохочування до пізнання і навчання української культури, історії, мови, до співучасті у творенні нових національно-культурних цінностей при одночасному забезпеченні національно-культурних потреб росіян як нацменшості на Україні; українізація партійного, радянського всього суспільного життя, господарського та науково-технічного життя, українізація великих міст та промислових центрів України; українізація шкільної справи, технічної, професіональної і вищої освіти, культурно-освітньої справи; забезпечення за Україною необхідного мінімуму економічного, господарського, політичного і дипломатичного розвитку й ініціативи; забезпечення національно-культурних інтересів кількох мільйонів українців, що проживають в інших республіках Союзу, найбільше в Російській федерації; перспективи об'єднання з Україною суміжних земель з перевагою українського населення і т. д.

Ось головніші завдання ленінського плану рішення українського національного питання, плану вільного розвитку української нації і української держави, яка виникнувши у грудні 1917 році, у 1922 році знову об'єдналася в Союз РСР.

Це був перший принциповий крок до зрівноправнення українського народу, до наздогнання того, в чому відмовляли йому сторіччями.

Проте 20-ті роки визначаються не тільки розкуттям ініціативи й творчого ренесансу українського народу; ленінський план фактичної рівноправності народів СРСР мав не тільки прихильників та активних борців за його реалізацію.

Вже в 20-х роках формуються й протилежні сили; сміливий і принциповий план ленінської національної і державної політики мав і своїх відвертих і прихованих ворогів.

Ленін вчасно помітив ці явища.

На Х з'їзді РКП у співдоповіді з національного питання у згоді з духом висловлювань Леніна було сказано: "Партия по навциональному вопросу твердой линин, которая бы действительно оздоровила процесс революционного развития на тех окраинах, которые при господстве царизма и буржуазии влачили существование колониальных и полуколониальных стран, до сих пор не имела.., до сих пор (рік 1921 – Ю. Б.) наша партия крайне мало интересовалась национальным вопросом. Результатом этого был целый ряд непростительных ошибок..." (Х съезд РКП(б), стен. отчет, М. 1963, стор. 189).

Або ще з виступу на тому ж з'їзді т. Затонського: "Мы прозевали рост национального движения, который был совершенно естественен в тот момент, когда поднялись к сознательной жизни темные мужицкие массы.., когда поднялось совершенно естественное чувство собственного достоинства в массах... В этом была колосальная ошибка Коммунистической партии, которая работала на Украине." (Там же, стор. 202-203.)

Подібних помилок допускалися також компартії інших країн Європи, як відомо, також КПЧ. Тому на 5-ому конгресі Комінтерну було ухвалено: "Нигилизм и опортунистические заблуждения в национальном вопросе, которыми до сих пор отличаєтся целый ряд коммунистических партий, является самым слабым пунктом этих

партий, которые никогда не смогут выполнить своей исторической задачи, если не отделаются от этой слабости". І далі: "Нигилизм и беззаботность в национальном вопросе (а тем более уступки "великодержавной" точке зрения господствующей национальной группы) принесли немало вреда" (Ком. Интернационал в документах, М. 1933, стор. 405-488).

Та ми вже знаємо, що РКП вчасно опам'яталася і виробила серйозну програму з національного питання, про яку ми говорили вище. Вже, наприклад, XII-ий з'їзд РКП в 1923 році пройшов під знаком величезної уваги до національного питання.

Однак не всі комуністи доросли до ленінського розуміння справи. Знайшлися навіть такі, що критикували Леніна за те, що він надає розв'язанню національного питання незаслужено великого значення. "Пишучего эти строки – відповідав Ленін – не раз упрекали в выпячивании национального вопроса на Украине" – і пояснював, що за такими "упреками" стоїть цілковите непорозуміння ваги і складності цього питання, нерозуміння інтересів комуністичного співжиття націй.

"Ігнорувати значення національного питання на Україні, чим дуже часто грішать великороси, – доводив Ленін – значить робити глибоку й небезпечну помилку." (Ленін про Україну, Київ, 1957, стор. 515).

Співпрацівники Леніна розуміли величезне значення і підтримували ленінські національні ідеї, які зазнавали вже тоді явних та скритих нападок.

На XII з'їзді РКП про це говорило багато делегатів. Наведемо хоча б уривок з виступу делегата Раковського: "Если по целому ряду причин нам приходится жалеть об отсутствии Владимира Ільича в нашей среде, то национальный ворпос является одной из этих причин. Нужен был его авторитет, его понимание.., чтобы он своим авторитетным словом громко ударил по нашей партии и показал ей, что она в национальном вопросе совершает фатальные ошибки.

Нужно откровенно сказать, – продовжував делегат – когда я смотрю на спокойствие (в якому затаїлася прихована незгода з ленінською національною програмою – Ю. Б.) с которым в особенности русская часть нашей партии относится к спорам.., я тревожусь за судьбу нашей партии". (XXII з'їзд РКП, стор. 436).

І на цей раз з'їзд підтвердив ленінську політику, засудив політику "нейтралітету" партії в т. зв. "боротьбі двох культур – російської та української" Навіть в Програму Комінтерну було внесено спеціальний пункт про "обеспечение и поддержку всеми силами и средствами советского государства национальных культур освободившихся ... наций." (Ком. Инт. в док, стор. 22). Проте сили, не згодні з цією національною політикою, вже існували й ігнорували постанови партії.

У виступі на XII з'їзді відомого українського комуніста т. Гринька звучала глибока стурбованість з приводу розриву між теорією і практикою, між хорошими постановами і мовчазним провалюванням національної політики. Він сказав: "Я начну со справки, как проходил национальный вопрос на последней Всеукраинской партийной конференции. После доклада тов. Фрунзе и оживленых прений один из старейших членов нашей партии т. Скрипник... сказал, что несмотря на то, что вся обстановка конференции гарантирует единогласное принятие тезисов ЦК, у него все-таки есть пессимистическое настроение насчет того, чтобы на этот раз эти тезисы не остались пропащей грамотой. Тов. Фрунзе также подчеркнул.., что и у него есть некоторая доля пессимизма, вызываемая увереностю, что в зале находится большое количество тт., которые могли бы возразить и не возражали, которые не усваивают нынешнего курса национальной политики. И мне думается, что это впечатление от одной из крупнейший партконференций подводит нас вплотную к тем затруднениям и препятствиям, которые мы встречаем прежде всего внутри нашей партии при проведении нашей национальной политики... Ни для кого не секрет, что не только в нашем советском аппарате.., но и в

нашей партии есть глубочайшая централизаторская инерция. И эта глубочайшая централизаторская инерция давит, гнет часто очень ответственных руководитеелй наших и является одной из крупнейших преград для налаживания государственных взаимоотношений внутри Союза". (XII з'їзд РКП, стор. 377-379).

І ще приклад – з виступу Миколи Скрипника:

"Не только на наших съездах, но и на втором конгресе Коминтерна мы приняли резолюцию по национальному вопросу... В ней говорится, что пролетариат в области нацвопроса должен быть готов к величайшему самопожертвованию...

Что же, эта готовность к самопожертвованию проявлена? Нет, не проявлена! Имеются только теоретические признания со стороны большинства, но когда доходит до дела, ни силы, ни воли нет у нас. Великодержавные предрассудки, всосанные с молоком матери, стали инстинктом у многих и многих товарищей.

...По национальному ворпосу в нашей партии были различные точкаи зрения: точка зрения Розы Люксембург и точка зрения тов. Ленина. Увы, товарищи, имеется еще и третья точка зрения, за которой стоит найбольшее число сторонников, это – точка зрения партийного болота, точка зрения людей, которые боятся здесь выступить с определеной линией... Имеются-ли в нашей партии люди, которые являются принципиальными великодержавными русотяпами? Так почему они здесь не виступают, а только на практике искажают партийную линию...

У нас (на Україні – Ю. Б.)... была единогласно... принята резолюция по национальному вопросу... Но мне расскзывали, что ... один из голосовавших за нее.., по выходе из зала заседаний, на сделаное к нему на украинском языке обращение... ответил... "говорите со мной на понятном языке". Он "проголосовал" резолюцию по национальному вопросу, он с нею "вполне согласен". Вот – это противоречие между теорией и практикой, эту линию болота необходимо выжечь каленым железом, необходимо, чтобы наша теория, принципиальная линия, действительно осуществлялась на практике. (XII з'їзд РКП, стор. 432-434).

Ось так поступово групувалися і наростали сили, незгодні з принциповою ленінською політикою, які вважали її за дипломатичний тимчасовий крок по відношення до гноблених колись народів, для придбання їх на вудочку об'єднання. ("Сталим мне говорил: Вы знаєте, многие спрашивают меня: это надолго, это не дипломатический-ли шаг?" Да, товарищи, вся наша национальная политика... для большинства... понималась как известная стратегическая дипломатическая игра".) (Там же, стор. 137).

Замість широкого розповсюдження в масах правільних ленінських ідей, яке єдине могло забезпечити перемогу цієї політики на практиці, все частіше вирішував засмоктаний з молоком матері інстинкт, сторічні традиції.

У 1927 році ця політика настільки спотворювалася, що ЦК КПУ звертався до Виконкому Комінтерну в справі збочення в партії, яке перешкоджало українізації.

Комуністи скаржилися на ігнорування й недооцінку національного питання на Україні, на зневажання значення України для СРСР, на намагання пояснювати утворення СРСР як фактичну ліквідацію національних республік, на пропагацію нейтрального ставлення партії до розвитку української культури, на трактування її як відсталої селянської в противагу російській "пролетарської", на спроби зберегти перевагу російської мови в житті України і так далі.

І на цей раз наведені збочення були засуджені – на папері.

Проте на початку 30-х рр. Сталін вже різко міняє курс по відношенню до України. Те, що дотепер вважалося ленінською більшовицькою українізацією, ліквідацією перешкод і кривди минулого, тепер називають націоналізмом. Люди, які боролися за ленінську національну політику, були названі ворогами народу; розпаленим залізом

випікалося не протиріччя між теорією і практикою, не “лінія партійного болота”, а сама національна політика, борці за її перемогу; а люди, які мовчали на попередніх партійних з’їздах, наприклад, на XII з’їзді КПУ у 1934 році заговорили вже такою мовою: “Лише до початку листопадового пленуму було викрито і викинуто з науково-дослідних установ Всеукраїбнської АН і Наркомосвіти 248 контрреволюціонерів, націоналлістів, шпигунів і класових ворогів, з партквитком. Тепер цього елементу викинуто з установ значно більше. Ось нещодавно нам довелось закрити Науково-дослідний інститут історії культури ім. Багалія, бо виявилося, що цей інститут – знов таки як і ряд інших наукових організацій, як приміром Українська радянська Енциклопедія, інститут Шевченка... був притулком контрреволюції. (XII з’їзд КПУ, ст. звіт, 1934 р., стор. 380).

І в той час, як Ленін, побачивши на практиці величезні помилки у національному питанні, признавав свою вину перед робітниками Росії за те, що не втрутився енергійно у ці надзвичайно важливі справи і вимагав від кожного комуніста забезпечити максимум довір’я для ліквідації гріхів минулого та й сучасних зловживань “истинно русского характера”, в той час Сталін, одержавши перші подібні повідомлення з України про нищення всесвітньо відомих учених та письменників, сотні талантів з усіх галузей української культури, відповідає на Україну телеграмами: “...Нарешті от починаєте братися за справу по-більшовицькому... До нас дійшли чутки, що вжиті заходи вважаються у вас достатніми. Якщо це вірно, то така політика може погубити всю справу. По суті проведені вами заходи – тільки перший крок ...”.

Це другий “перший крок”, прямо протилежний ленінському, заснованому на справжньому інтернаціоналізмові. Це крок, заснований на історичних традиціях. Це крок – перший крок до знищення ленінської політики, ленінського плану створення братньої сім’ї вільних народів, перший крок до величезних перекручень і спотворень в житті всього Радянського Союзу, про які ми дізналися тільки з рішень історичного XX з’Їзду КПРС.